

CONSTANTIN PREDA, *Note numismatice*1. CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN AȘEZĂRILE GETO-DACICE
EXTRACARPATICE DE TIP *DAVA*

Așezările de tip *dava* sunt specifice civilizației geto-dacice din ultimele două secole de dinainte de cucerirea romană. Excepție fac doar siturile de la Poiana, jud. Galați și Zimnicea, jud. Teleorman, ale căror începuturi datează încă din secolul al IV-lea a.Chr. Prin *dave* înțelegem așezările geto-dacice, distincte de cele cunoscute sub numele de așezări de refugiu, specifice secolelor VI-III a.Chr., și de cele simple, nefortificate, care sunt prevăzute cu sistem de apărare tradițional, alcătuit din șanț adânc și val de pământ bine reliefat, cu suprafață destul de restrânsă, dar intens locuită. Straturile de locuire ating uneori grosimi de până la 2 m, fiind destul de bogate în materiale arheologice.

Astfel de așezări, pomenite adesea și în izvoarele scrise antice, sunt specifice cu precădere zonelor extracarpatică, în special Munteniei și parțial Moldovei. În celelalte regiuni, Oltenia, Banat și Transilvania, numărul acestora este mult redus, fiind suplinit de alte tipuri de așezări, din categoria celor simple sau cea a cetăților.

De pe urma numeroaselor cercetări arheologice întreprinse în astfel de așezări, a rezultat un numeros și variat material arheologic, ceramică, obiecte de tot felul și monede. Despre toate acestea s-au publicat numeroase studii și chiar unele monografii. În toate aceste publicații au fost inserate și descoperirile monetare. Am considerat că o grupare a acestora într-un studiu separat poate oferi posibilitatea de a scoate în evidență un anumit aspect din viața acestor *dave*, care nu pare a fi deloc de neglijat. Cu alte cuvinte, dorim să vedem în ce măsură putem sau nu să vorbim de un oarecare proces de circulație monetară în aceste așezări și despre semnificația acestuia.

Se apreciază, și în mod justificat, că *dava* de la Popești, jud. Giurgiu, pe Argeș, este cea mai reprezentativă în rândul acestui tip de așezări geto-dacice. O recomandă astfel varietatea și ineditul multor descoperiri cunoscute până în prezent. Avem în vedere, în mod special, producția ceramică după modelele grecești de tip delian, amfore și chiupuri, precum și cea locală, numeroasele obiecte de metal¹. La acestea se adaugă, desigur, descoperirile monetare, care vin să confirme

¹ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 27-38; idem, *Argedava*, în *Studia Thracologica*, I, 1976, p. 69-79; Mioara Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979; A. Vulpe, *Dacia N.S.* 48-49, 2004-2005, p. 19-38.

astfel de aprecieri. Alături de celelalte descoperiri de caracter arheologic, monedele se remarcă prin numărul lor mare și prin varietatea diferitelor tipuri și categorii de emisiuni. În primul rând merită a fi menționat un important tezaur descoperit în 1989, alcătuit din 64 de tetradrahme², emisiuni din Macedonia Prima (11 AR), Thasos (50 AR) și monede de tip Alexandru cel Mare din orașele Odessos (3 AR) și Mesembria (1 AR). Urmează apoi un grup de 5 tetradrahme din Thasos și un altul de 12 denari romani republicani, considerate a fi mici tezaure³.

De o importanță aparte se dovedesc descoperirile monetare izolate, rezultate din săpăturile arheologice de la Popești. Cele peste 80 de exemplare cunoscute până în prezent sunt emisiuni destul de diferite ca tipuri și proveniență. În rândul acestora domină emisiunile getice de tip Inotești-Răcoasa (22 AR), Vârteju-București (2 AR) și imitații de drahme de tip Alexandru cel Mare-Filip al III-lea (4 AR). În ordine numerică se eșalonează: 17 denari romani republicani, 7 tetradrahme din Thasos, câte două drahme din Dyrrhachium și Apollonia, câte 1 AE și 1 tetradrahmă de tip Alexandru cel Mare din Odessos și Maronea și câte o monedă de bronz din Callatis, Mesembria și Amisos. Seria se încheie cu două monede, 1 AE și 1 AR, de la Augustus⁴.

Un tablou oarecum similar, dar cu un număr mai mic de monede, ne oferă și descoperirile din *dava* de la Piscu Crăsani (Crăsani, com. Balaciu, jud. Ialomița). Săpăturile arheologice de aici au scos la iveală următoarele categorii și tipuri monetare: 7 AR getice de tip Vârteju-București, 2 AR de tip Inotești-Răcoasa, 4 AR din seria drahmelor de tip Alexandru cel Mare-Filip al III-lea și câte o piesă din Macedonia Prima, Thasos, Apollonia și Dyrrhachium, seria descoperirilor încheindu-se cu 3 denari romani republicani⁵.

Pentru așezarea de la Zimnicea, jud. Teleorman, nu dispunem de o situație foarte clară. Se vorbește în general de monede de bronz ale regilor macedoneni Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, de emisiuni getice de tip Vârteju-București și Alexandru cel Mare – Filip al III-lea, din Thasos, Apollonia și Dyrrhachium, denari romani republicani și o piesă de bronz din orașul Alopeconesos⁶. Spre deosebire de celelalte situri sud-carpătice, Zimnicea oferă și monede mai timpurii, din secolele IV-III, știindu-se că începuturile acestei așezări datează din secolul al IV-lea a.Chr.

Din *dava* de la Cârломănești, com. Vernești, jud. Buzău provin un important tezaur alcătuit din 124 monede getice de tip Vârteju-București, alte 8 piese de

² C. Preda, *Dacia N.S.* 48-49, 2004-2005, p. 77-98.

³ A. Vulpe, M. Gheorghită, *CAMNI* 3, 1979, p. 97; B. Mitrea, *Dacia N.S.* 25, 1981, p. 383.

⁴ Maria Cojocărescu, *CAB* 3, 1981, p. 142-153; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 238-241, 249, 334, 339; idem, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, passim; cf. și R. Vulpe, *SCIV* 6, 1955, 2, p. 258, 263; idem, *Materiale* 3, 1958, p. 234; 4, 1959, p. 232.

⁵ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 211; N. Conovici, *SCN* 7, 1980, p. 139-140; idem, *CN*, 3, 1983, p. 40-41.

⁶ I. Nestor și colaboratorii, *SCIV* 1, 1950, 1-2, p. 98-99; B. Mitrea, *SCIV* 16, 1965, 2, p. 241-254; Maria Chițescu, *SCIV* 23, 1972, 2, p. 299-306.

aceiași tip găsite în mod izolat, câte o monedă de tip Inotești-Răcoasa și de tipul drahmelor Alexandru cel Mare – Filip al III-lea și câte o piesă din Thasos și Dyrrhachium⁷.

Din aceeași zonă a Buzăului, și anume din așezarea de la Pietroasele (Gruiu Dării), provin: o didrahmă a Histriei, 2 monede getice de tip Vârteju-București și Inotești-Răcoasa și 3 denari romani republicani⁸. Se păstrează o informație, greu de verificat, potrivit căreia pe teritoriul acestei localități s-ar fi descoperit un tezaur cu monede getice de tip Vârteju-București⁹. Surprinde oarecum prezența monedei histriene, aparținând secolului al IV-lea, eventual începutului secolului al III-lea a.Chr., într-o așezare datând în principal din ultimele două secole de dinainte de cucerirea romană.

În zona colinară sud-carpatică, în *dava* de la Tinosu, jud. Prahova, s-a găsit un tezaur format din 23 monede getice de tip Vârteju-București, la care se adaugă o monedă getică de tip Alexandru cel Mare-Filip al III-lea și o emisiune de bronz romană imperială de la Claudius¹⁰.

În aceeași zonă, respectiv în așezarea de la Cetățeni, jud. Argeș, s-au făcut următoarele descoperiri monetare : un tezaur cu 122 denari romani republicani și imperiali, cu ultima emisiune de la Augustus din anul 12 a.Chr., 3 monede getice de tip Vârteju-București, câteva tetradrahme din Thasos și câte o monedă de bronz de la Filip al V-lea al Macedoniei și din orașul Odessos¹¹.

Dava de la Sprâncenata, jud. Olt, de pe terasa stângă a Oltului inferior, este prezentă în acest cadru tematic cu următoarele descoperiri monetare : un mic tezaur de 12 denari romani republicani, o monedă getică de tip Inotești-Răcoasa, o piesă de bronz de la Histria, un denar roman republican și o emisiune de la Augustus, contramarcată în vremea lui Claudius I. Pe teritoriul aceleiași comune, în satul Viespești, s-a găsit un tezaur alcătuit din 110 denari republicani¹².

Din așezarea de la Grădiștea, jud. Brăila, provin: 2 monede getice de tip Vârteju-București, o piesă de tipul drahmelor Alexandru cel Mare – Filip al III-lea, o drahmă din Dyrrhachium și o piesă de bronz de la Callatis¹³.

Ca ultimă așezare din această categorie din Muntenia este de menționat situl de la Radovanu, jud. Călărași. Din descoperirile monetare de aici fac parte: 2 AE Callatis, câteva din Tomis (în număr neprecizat), 3 AR getice de tip Vârteju-

⁷ M. Babeș, *Dacia N.S.* 19, 1975, p. 130.

⁸ Florentina Preda, V. Dupoi, *SCN* 7, 1980, p. 145-147.

⁹ Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 238.

¹⁰ Idem, *BSNR 77-79, 1983-1985 (1986)*, p. 11-18; R. Vulpe, Ecaterina Vulpe, *Dacia* 1, 1924, p. 212-213.

¹¹ C. Moisil, *Balcania* 7, 1944, 1, p. 12; D.V. Rosetti, *SCIV* 11, 1960, 2, p. 399; idem, *CAB* 1, 1975, p. 273 și 275; B. Mitrea, *Dacia N.S.*, 7, 1963, p. 590; 8, 1964, p. 372; 15, 1971, p. 388; B. Mitrea, D.V. Rosetti, *StComPitești* 1972, p. 221-228; idem, *SCIVA* 25, 1974, 1, p. 19-33.

¹² C. Preda, M. Butoi, *TD* 2, 1981, p. 67-71; C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata. jud. Olt*, București, 1986, p. 68-74; I. Nania, *StComPitești* 4, 1972, p. 205-219.

¹³ V. Sîrbu, Fl. Anastasiu, *Materiale Tulcea*, 1980, p. 212.

București, 1AR de tip Răcoasa, 4 piese de tipul drahmelor Alexandru cel Mare-Filip al III-lea, 3 tetradrahme din Thasos și 2 denari romani republicani¹⁴.

De dincolo de Olt se evidențiază doar așezarea de la Ocnița (antica Buridava), oraș Ocnele Mari, jud. Vâlcea. Din acest important sit getic provin următoarele monede: 2 getice de tip Ocnița-Cărbunești și Adâncata-Mânăstirea, 2 drahme din Dyrrhachium, 9 denari romani republicani, 11 AR și 1 AE romane imperiale, emisiuni de la Augustus și până la Domitian¹⁵.

Nu sunt lipsite de interes nici descoperirile izolate din afara *dave*-lor, dar care pot fi incluse în același proces de circulație monetară. În această privință ar fi de remarcat următoarele descoperiri: emisiuni de Histria, la Spiru Haret, com. Berteștii de Jos, jud. Brăila; Callatis, la Barboși (înglobată în mun. Galați), jud. Galați, Ulmeni, jud. Călărași și Racovița, com. Voineasa, jud. Olt; Tomis la Copuzu, com. Balaciu, jud. Ialomița, Roșeți, jud. Călărași, Vârteju, com. Măgurele, jud. Ilfov și Târgșor, jud. Prahova; Odessos, la Câmpulung-Muscel, jud. Argeș; Byzantion, la București și Celeiu, jud. Olt; Mesembria, la Orlea, jud. Olt, Reșca, com. Dobrosloveni, jud. Olt și Polovragi, jud. Gorj; Amisos-Ponti, la Coșoveni, jud. Dolj; Thessalonica-Macedonia, la Novaci, oraș Mihăilești, jud. Giurgiu. La acestea se adaugă monedele geto-dacice, tetradrahmele din Macedonia Prima și din Thasos și denarii romani republicani, toate acestea fiind mult mai numeroase decât emisiunile grecești pomenite imediat mai sus¹⁶.

Pentru Dobrogea ar fi de menționat doar așezarea de pe terasa dreaptă a Dunării de la Satu Nou, com. Mircea Vodă, jud. Constanța, care s-ar apropia de tipul *davelor* din Câmpia munteană, numai că aceasta este ceva mai veche și s-a aflat sub influența civilizației pontice. O astfel de stare de lucruri se reflectă și în descoperirile monetare, din care fac parte : 1 AR Histria, Tomis, număr neprecizat, tetradrahme de tip Alexandru cel Mare și un tezaur cu stateri de la Alexandru cel Mare – Filip al III-lea, Lysimach și Seleucus I¹⁷.

Celelalte așezări getice dobrogene din această perioadă a civilizației clasice, de altfel puțin cunoscute și la fel de puțin cercetate, sunt simple situri, nefortificate și relativ slab locuite. Din aceste motive nu dispunem de o situație monetară concretă pentru a putea vorbi de o circulație monetară efectivă în vreuna din aceste așezări. La geții din Dobrogea avem, în schimb, date despre circulația monedelor orașelor grecești de la Marea Neagră, la modul general, cu indicarea localităților pe teritoriul cărora au fost descoperite¹⁸.

¹⁴ B. Mitrea, *Dacia N.S.* 19, 1975, p. 311; Done Șerbănescu, TD 6, 1985, p. 27; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 259, nr. 84.

¹⁵ Mitrea, SCIV 18, 1967, 1, p. 196-197; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 128-135.

¹⁶ Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, cu bibliografia la fiecare categorie de monede din capitolele respective.

¹⁷ M. Irimia, Pontica 13, 1980, p. 74; N. Conovici, SCIVA 30, 1979, 1, p. 88; M. Irimia, N. Conovici, Pontica 23, 1990, p. 86.

¹⁸ Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 61-129.

În Moldova se impun cele trei *dave* de pe terasa stângă a Siretului. Prima dintre acestea, care se distinge prin vechimea și poziția sa geografică, este cunoscuta așezare de la Poiana, com. Nicorești, jud. Galați. Descoperirile monetare sunt numeroase și variate. Din rândul acestora fac parte: 5 AR Histria; un tezaur alcătuit din 32 AE Callatis și 2 AE izolate, din același oraș; 1 AR locală de tip Filip al II-lea; 7 AR getice de tip Vârteju-București și 2 AR Inotești-Răcoasa; este incertă informația despre un mic tezaur cu tetradrahme Macedonia Prima; 2 drahme din Apollonia și Dyrrhachium; 5 tezaure de denari romani republicani și de la începutul Imperiului; circa 80 de denari republicani, descoperiri izolate, și 6 monede romane imperiale de la Augustus la Vespasian¹⁹

Pe aceeași terasă a Siretului, spre nord, se află *dava* de la Răcătău (antica Tamasiada), com. Horgești, jud. Bacău, unde ne sunt semnalate câteva descoperiri monetare. Este vorba de 3 AR getice de tip Vârteju-București, 2 AR de tip Inotești-Răcoasa și de un tezaur cu denari romani republicani și imperiali de la Augustus, circa 20 de denari republicani, descoperiri izolate și 8 denari de la împărații Augustus, Tiberius I, Claudius I și Nerva²⁰.

Cea de a treia așezare geto-dacică din același timp, situată mai spre nord, tot pe terasa stângă a Siretului, este *dava* de la Brad, com. Grințieș, jud. Neamț. În cursul cercetărilor au fost descoperite următoarele monede: 5 AR getice de tip Vârteju, 13 denari romani republicani și 5 denari imperiali, emisiuni de la Augustus la Nero²¹.

În alte două așezări din sudul Moldovei, mai puțin bine cunoscute, dar totuși importante, sunt semnalate descoperiri monetare. Este vorba de așezarea de la Barboși, jud. Galați, de unde provin: două tezaure romane republicane, cel din punctul Gherghina, cu emisiuni de la Augustus și imitații barbare, dar este incertă prezența în același tezaur a monedelor din Dyrrhachium și Rhodos, și un tezaur cu denari romani republicani și imperiali de la Augustus la Nero; monede de bronz din Callatis și Tomis (în număr neprecizat), precum și monede romane republicane și imperiale descoperite izolat²². În cea de a doua așezare, cea de la Cândești, jud. Vrancea, s-au găsit: 1 AR de tip Inotești-Răcoasa, probabil un tezaur roman republican și o monedă de la Domitian²³.

¹⁹ R. Vulpe, SCIV 1, 1950, 1, p. 48; 2, 1951, 1, p. 187; Mitrea, SCIV 18, 1967, 1-4, p. 165-179; Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 265; idem, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 240; Silvia Teodor, TD 8, 1987, p. 133-138; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I a.Chr. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 154-157.

²⁰ V. Căpitanu, V. Ursachi, Carpica 7, 1975, p. 51 și p. 79-80; V. Căpitanu, Carpica 9, 1976, p. 52; B. Mitrea, BSNR 70-74, 1976-1980 (1981), p. 124-128, și p. 574; V. Mihăilescu-Bîrliba, *op.cit.*, p. 141.

²¹ Ursachi, TD 8, 1987, p. 120; idem, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p. 248 și 252.

²² B. Mitrea, ED 10, 1945, p. 91; G. Severeanu, BSNR 14, 1919, p. 45-138; N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova*, București, 1969, p. 34; Preda, *op.cit.*, p. 77, 295 și 319.

²³ Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 264; Mitrea, *Dacia N.S.* 25, 1981, p. 384.

O privire de ansamblu asupra tuturor descoperirilor monetare din principalele așezări geto-dacice din spațiul extra-carpatic ne oferă posibilitatea de a cunoaște frecvența în circulație și raportul cantitativ dintre diferitele categorii de emisiuni. Am aminti mai întâi tezaurele descoperite în așezări, chiar dacă ele nu pot fi luate în mod direct în calcul, atunci când vorbim despre procesul efectiv de circulație. Avem în vedere cele două tezaure cu emisiuni getice de tip Vârteju-București descoperite în *davele* de la Cârломănești și Tinosu, tezaurul cu tetradrahme Macedonia Prima, Thasos și de tip Alexandru cel Mare de la Popești și tezaurele cu denari romani republicani de la Cetățeni, Sprâncenata și Ocnița, pentru zona sud-carpatică. În așezările din Moldova domină tezaurele cu denari romani republicani și imperiali, provenind în special de la Poiana, Barboși și Răcătău. Din perioada mai veche se remarcă doar tezaurul cu monede de bronz callatiene de la Poiana.

Descoperirile monetare izolate sunt cele pe care ne sprijinim în încercarea noastră de a demonstra că putem vorbi de un proces de circulație monetară în *davele* din spațiul extracarpatic. Cele mai vechi monede provin din cele două așezări, ale căror începuturi se plasează cândva în a doua jumătate a secolului al IV-lea a.Chr., de la Poiana și Zimnicea. Este vorba de didrahme de la Histria, găsite la Poiana, și de emisiuni macedonene de bronz de tip Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, semnalate la Zimnicea. Monedele cunoscute până în prezent, aproape în totalitate, provin, după cum s-a văzut, din așezările perioadei clasice a civilizației geto-dacice. Potrivit unei prime statistici (pe care nu o considerăm foarte exactă, din cauza impreciziei unora dintre descoperiri, dar o putem aprecia ca sugestivă), monedele care domină cu autoritate sunt emisiunile getice de tip Vârteju-București, cu un număr de peste 40 exemplare, și cele de tip Inotești-Răcoasa, prezente cu circa 35 de piese. Urmărite pe așezări, surprinde numărul mare de emisiuni de tip Inotești-Răcoasa (22 AR) și cel foarte mic de tip Vârteju-București (2 AR) din *dava* de la Popești. În celelalte așezări este mai bine reprezentat tipul Vârteju, mai ales în cele de la Cârломănești, Piscu Crăsani și Poiana, cu câte șapte și opt exemplare, în timp ce tipul Inotești este prezent, de cele mai multe ori, doar printr-un singur exemplar. Interesant se dovedește și numărul relativ mare al monedelor de tip Vârteju (5 AR) din așezarea de la Brad.

Un loc însemnat îl ocupă și emisiunile getice de tip Alexandru cel Mare-Filip al III-lea, cu cele circa 12 exemplare, patru dintre acestea provenind de la Piscu Crăsani. Alte tipuri monetare geto-dacice sunt doar sporadic documentate și nu suficient de bine precizate. La Ocnița și împrejurimi se semnalează prezența a câte unei monede de tip Cărbunești și Adâncata-Mănăstirea și a unei piese de tip Filip al II-lea, tip neprecizat, provenind de la Poiana.

Din rândul monedelor străine, în ordine cronologică, fac parte, în primul rând, tetradrahmele din orașul Thasos, cu cele circa 15 piese, cele mai multe provenind din așezarea de la Popești (7 AR), unde nu este inclus acel mic tezaur. După monedele geto-dacice, acestea figurează printre cele mai prezente emisiuni în cuprinsul așezărilor menționate mai sus. Lor le urmează în ordine numerică drahmele din Apollonia și Dyrrhachium, cu circa 12 exemplare. Tetradrahmele din Macedonia

Prima sunt aproape ca și inexistente, doar o singură piesă fiind menționată în rândul descoperirilor de la Piscu Crăsani.

Seria descoperirilor continuă cu monede ale unora dintre orașele grecești din zona pontică și din Tracia. Chiar dacă nu putem vorbi de un aflux de monede din orașele de pe coasta dobrogeană a Mării Negre, totuși Callatis, Histria și Tomis se situează pe primul loc, cu câte două până la șase exemplare. Câte o singură monedă, mai rar două, provin de la Odessos, Mesembria, Maroneia, Amissos și Alopeconesos. Emisiuni ale aceluiași orașe sunt semnalate și în alte descoperiri întâmplătoare, pe care nu le putem însă atribui în mod cert unora dintre așezările incluse de noi în rândul *davelor*.

Ultimele două categorii de monede sunt reprezentate de seria de emisiuni romane republicane și imperiale. Nici în acest caz nu am luat în calcul tezaurele, care sunt relativ numeroase, ci numai descoperirile izolate. Numărul cel mai mare, de circa 150 de piese, este deținut de denarii republicani, prezenți în majoritatea așezărilor, un loc însemnat fiind ocupat de cele trei *dave* de pe Siret, unde aceștia domină în mod evident. Emisiunile imperiale sunt, în raport cu cele republicane, mult mai puțin numeroase, cifrându-se la circa de 20 piese, majoritatea provenind din aceleași așezări de pe Siret.

Urmărind, din punct de vedere cronologic, situația descoperirilor în totalitatea lor se poate constata că majoritatea monedelor datează din secolul I a.Chr. Doar un număr destul de redus, constând din rândul emisiunilor romane imperiale, provenind în special din așezările din Moldova, aparțin secolului I p.Chr. Se poate spune că o astfel de stare de lucruri este o reflectare a întregii circulații monetare din Dacia din ultimele două secole de dinainte de cucerirea romană. Din același tablou al descoperirilor mai rezultă că nu putem vorbi cu certitudine de monede care să fie atribuite secolului al II-lea a.Chr. Procesul efectiv de circulație începe, dacă nu din primul deceniu, în mod sigur din deceniile 2-3 ale secolului I a.Chr. Unele puncte de reper în această privință ne sunt oferite de emisiunile de tip Alexandru cel Mare de la Odessos și Mesembria, care datează din primul sfert al veacului amintit, de monedele getice de tip Vârteju-București și eventual și de unele monede din orașele grecești. Nu se poate vorbi de datări foarte exacte în cazul monedelor grecești, deoarece este greu de stabilit momentul pătrunderii acestora în mediul getic nord-dunărean, care este, oricum, ulterior perioadei lor de emiterie. O astfel de analiză de ordin cronologic pe cale numismatică ne determină să admitem că *davele* din Muntenia și Moldova, cu excepția celor de la Zimnicea și Poiana, au luat ființă în mod efectiv în primele decenii ale secolului I a.Chr. Desigur, nu excludem posibilitatea ca faza inițială a unora dintre acestea să dateze încă de la finele secolului al II-lea a.Chr., înainte de a deveni *dave* propriu-zise, cu funcții bine stabilite.

Cât privește stabilirea datei finale a *davelor*, aceasta nu se poate face pe criteriul strict numismatic, desprins de contextul arheologic și istoric al perioadei respective. Descoperirile monetare pot oferi date orientative cu caracter general și în strânsă corelație cu celelalte criterii. De pildă, monedele confirmă relatarea lui

Strabon (VII, 3, 10) cu privire la transferul de geți la sud de Dunăre de către Aelius Catus, prin anii 9-11 p.Ch. În urma acestei acțiuni ar fi dispărut așezările din Câmpia Dunării de la Popești, Zimnicea, Piscu Crăsani, Radovanu și alte situri mai mici sau mai puțin cunoscute din aceeași zonă (Vlădiceasca, com. Valea Argovei, jud. Călărași; Chirnogi, jud. Călărași; Căscioarele, jud. Călărași; Mânăstirea, com. Cobia, jud. Dâmbovița etc.).

Cealaltă serie de așezări din zona colinară își încetează existența după această dată, cele mai multe menținându-se până la războaiele daco-romane din vremea lui Domitian și Traian. Opinia emisă cu câțva timp în urmă și reiterată recent, potrivit căreia unele *dave* din Muntenia, în frunte cu cea de la Cârломănești, ar fi dispărut pe la mijlocul secolului I a.Ch., iar altele în al treilea sfert al aceluiași veac, aici integrându-se așezarea de la Piscu Crăsani, invocându-se tocmai descoperirile monetare²⁴, a fost considerată încă de la început ca fiind forțată, exagerată și, prin urmare, complet eronată²⁵. O astfel de opinie nu se sprijină pe nici un fel de argument și se află în totală contradicție cu întreg ansamblul de date de ordin arheologic, numismatic și istoric al acestei perioade.

Scopul principal al prezentului studiu este, în ultimă instanță, acela de a vedea în ce măsură descoperirile monetare pot sau nu să ajute la stabilirea caracterului acestui tip de așezări geto-dacice. Cu mai bine de jumătate de secol în urmă, Mihail Macrea, într-un amplu articol dedicat „procesului separării orașului de sat la daci”, ajungea la concluzia că „la daci nici așezările tribale (adică *davele*), nici cetățile nu s-au dezvoltat până la punctul de a se transforma în orașe”. În continuare, același autor considera că așezările respective „sunt orașe în germen, în devenire, în care mijesc zorile unei vieți orășenești”, ele urmând a fi incluse în „civilizația opidană”²⁶. Pe o poziție oarecum similară se situează și I. H. Crișan, care consideră că întreg ansamblul de așezări, cetăți și *dave* sunt „centre de tip proto-urban”. Acestea, precizează autorul, „aparțineau unor triburi sau uniuni de triburi, îndeplinind meniri de ordin economic, comercial, religios, militar și, foarte probabil, politic”²⁷.

În 1975 a avut loc, la Oxford, o reuniune științifică dedicată problemei urbanizării în lumea „barbară” a Europei, cu privire specială la caracterul așezărilor de tip *oppidum*. În referatele prezentate de specialiști de seamă se stăruie destul de mult asupra caracterului urban al acestui tip de așezări celtice. Autorii invocă, printre altele, descrierile lui Caesar din *Comentariile* sale, care folosește, pentru același gen de așezare, atât termenul de *oppidum*, cât și cel de *urbs*. Accentul este pus însă pe funcțiile multiple ale centrelor respective, care erau de ordin, economic, religios, cultural, politic, la care se adaugă și relațiile sociale. Este respinsă opinia potrivit căreia termenul de oraș este asociat cu orașele din antichitatea greco-

²⁴ Babeș, *op. cit.*, p. 125-139; idem, în *Istoria Românilor*, 1, București, 2001, p. 761.

²⁵ Preda, TD 6, 1985, p. 86-92.

²⁶ M. Macrea, în SRIR 1, București, 1954, p. 119-146.

²⁷ I.H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 332-334.

romană și cu cele din epoca medievală. În concluzie, participanții la această reuniune consideră, aproape fără rezerve, că așezările celtice de tip *oppidum* au un caracter urban²⁸.

Revenind la situația din Dacia, trebuie spus că nu ne aflăm foarte departe de opiniile exprimate la întâlnirea de la Oxford. Dacă este sau nu justificată o astfel de concluzie, rămâne ca cercetări viitoare și viziuni noi să o confirme. Noi ne vom limita la a face aprecieri asupra caracterului *davelor* geto-dacice. Se apreciază în general că acest tip de așezare, dacă nu este identic, se apropie foarte mult de cel al *oppidum*-lui celtic, nu prin forma lui, ci prin funcțiile pe care le-a avut. Din acest punct de vedere este limpede că acestea depășesc caracterul unei simple așezări. Însăși denumirea de *dava*, cu sensul de „târg”, ca și aceea de „polis”, folosită de unii scriitori antici, de geograful Ptolemeu în special²⁹, indică o fază superioară în evoluția așezărilor din Dacia. Cercetările de până acum au identificat în cuprinsul acestora unele elemente de tip urban. Ne referim în mod special la funcțiile lor. Astfel, *davele* sunt și trebuie considerate ca centre unional tribale, îndeplinind funcții de caracter economic, religios, militar, cultural și chiar politic. Astfel de așezări trebuie să fi servit drept reședință a basileilor locali. Toate acestea indică limpede o tendință spre faza de urbanizare³⁰.

Descoperirile monetare vin să completeze seria funcțiilor *davelor*. Circulația monetară evidentă, chiar dacă nu se ridică la cote foarte înalte, indică în mod clar existența unor relații de schimb cu centre similare sau chiar cu orașe din sud. Tezaurile cu monede grecești de la Popești și de la Poiana, de pildă, alături de o serie de descoperiri arheologice, ne duc cu gândul la genul de relații de schimb și culturale cu orașele pontice. Aceleași descoperiri monetare pot fi puse și în legătură cu apariția unei piețe interne, fie ea și în stadiu incipient.

Dacă am lua în considerare toate aceste date de ordin general, arheologic, literar, numismatic, comparativ etc., ne-am considera pe deplin îndreptățiți să admitem că *davele* se ridică la nivelul așezărilor celtice de tip *oppidum*. N-am merge însă așa de departe cu aprecierile, încât să considerăm că acestea au atins chiar stadiul superior de oraș. În această privință dispunem totuși de termeni de comparație, care nu ne îngăduie să facem o astfel de asociere. Orașul propriu-zis, cu întreaga sa zestre de funcții, mai multe și mai bine stabilite, este una din principalele componente ale civilizației antice. Avem în vedere orașele grecești și romane, aparținând celor două mari civilizații ale lumii antice, care dispun nu numai de construcții mari și amenajări edilitare, specifice, ci și de o administrație și organizare internă, de o viață religioasă și politică, cu instituții corespunzătoare, bine delimitate și funcționale, de o activitate de producție diversificată, de o

²⁸ *Oppida. The Beginnings of Urbanisation in barbarian Europe*, BAR, IS., Oxford, 1976; cf. Ferenczi, *ActaMN* 16, 1979, p. 873 și 881.

²⁹ Ptolemeu, *Îndreptar geografic*, III, 8, 4, 5; Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*. XXI, 12, 2; Arian, *Expediția lui Alexandru*, I, 4, 1.

³⁰ Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprâncenata. jud. Olt*, București, 1986, p. 119-121.

adevărată piață, cu forme superioare de schimb, de o reală viață culturală bazată pe scriere etc. Astfel de trăsături principale nu se regăsesc nici la *dave* și nici la *oppida*.

DER MÜNZVERKEHR IN DEN AUSSENKARPATISCHEN GETISCH-DAKISCHEN *DAVA*-SIEDLUNGEN

ZUSAMMENFASSUNG

In den getisch-dakischen Dava-Siedlungen, aus den extrakarpatischen Gebieten, wurden, mehrere und verschiedene antiken Münzen gefunden. Die wichtigsten solchen Siedlungen sind in Muntenien: Popești, Piscu Crăsani, Zimnicea, Tinosu, Cărlomănești, Cetățeni, Sprâncenata und, in der Moldau: Poiana, Răcățau und Brad.

Die meisten Münzen sind getisch-dakische Prägungen vom Typus Vârteju-București, Inotești-Răcoasa und Alexander-Philipp III. Dann folgen die Tetradrachmen aus Thasos, die Drachmen aus Apollonia und Dyrrhachium, Münzen aus den westpontischen und thrakischen Städten: Histria, Tomis, Kallatis, Odessos, Mesambria, Maroneia, Alopeconesos und auch Kyzikos. Als letzte Münzfunde sind die römischen Prägungen zu erwähnen, besonders die Denare der Republik, die, in einer grossen Menge, in den Siedlungen aus Moldau entdeckt wurden. Die Münzen aus Kaiserzeit sind nur in der geringen Anzahl vorhanden.

Fast alle Münzen datieren aus den letzten zwei Jahrhunderten vor der Eroberung Dakiens. Nur von den Siedlungen von Poiana und Zimnicea, deren Anfänge früher sind, kommen Didrachmen von Histria und die bronzenen Münzen vom Typus Philipp II und Alexander der Grossen vor.

Die Anzahl und die Verschiedenheit der Münzen sind die Beweise dafür, dass in diesen getisch-dakischen Siedlungen ein Münzumsatz bestand. Die Münzen, zusammen mit den archäologischen Funden beweisen, dass diese Siedlungen vom Typus *dava* in der vorstädtischen Entwicklungsphase waren, wie die keltischen *oppida*.

2. DIN NOU DESPRE MONEDELE DE TIP ΚΟΣΩΝ

Din rândul celor mai controversate tipuri monetare, în legătură cu a căror origine s-au formulat tot felul de ipoteze, una mai bizară decât alta, fac parte și monedele cunoscute sub numele de „kosoni”³¹. Denumirea lor este preluată de la

³¹ Ținând seama de faptul că bibliografia referitoare la kosoni cuprinde un vast câmp de referințe, socotim util a cita mai întâi principalele lucrări unde sunt concentrate și comentate exhaustiv contribuțiile privind această problemă, din rândul cărora fac parte: M. Bahrfieldt, Berliner Münzblätter, 121, 133, 1912, p. 251-369; Iudita Winkler, SCIV 23, 1972, 2, p. 171-199; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 353-361; idem, *Istoria monedei în Dacia preromană*,

legenda ΚΟΣΩΝ de pe una din fețele monedelor. Acestea au fost semnalate și cunoscute în colecții particulare. Cea mai veche informație despre monedele de tip Koson o întâlnim într-o scrisoare din anul 1520, adresată de marele renaștător Erasmus din Rotterdam, episcopului Joannes Turzo din Wrocław, în care semnală prezența, în colecția sa, a unor astfel de monede³². La scurt timp după aceasta, mai exact în anul 1554, M. Sarepta relatează despre o descoperire, probabil chiar cea din părțile apei Streiului, din care a văzut câteva piese, emisiuni monetare de tip Lysimach și Koson, acestea din urmă fiind pentru prima dată descrise corect³³. Spre finele aceluiași secol al XVI-lea, cunoscutul cronicar-istoric transilvănean Ștefan Zamosius vorbește despre o mare frecvență a monedelor de tip Koson provenind din zona intracarpatică³⁴.

După această dată, kosonii vor figura în principalele cataloage și lucrări generale, precum și în unele articole de mai mare însemnătate din secolele XVIII-XX, de la F. Neumann, J. Eckhel, H. Cohen, E. Babelon, Th. Mommsen, H. Grueber și B. Head³⁵, și până la cele mai recente studii dedicate acestei spinoase probleme³⁶.

Specialiștii sunt aproape în mod unanim de acord că monedele de tip Koson redau imagini din iconografia denarilor romani republicani. Astfel, se admite că pe una din fețe, considerată de către cei mai mulți ca reprezentând aversul, sunt redată trei personaje în picioare spre stânga, probabil un consul între doi licitori, în exergă legenda, în grecește, ΚΟΣΩΝ, iar în câmp stânga o monogramă, insuficient de clară, citită de unii BA(sileus), iar de alții BR(utus). Tipul ca atare se regăsește aproape întocmai pe reversul denarilor lui Iunius (Q. Caepio) Brutus, din anul 60 sau 54 a.Chr.³⁷ Pe cealaltă față, socotită a fi reversul monedei, este înfățișată o acvilă cu aripile deschise, sprijinindu-se cu piciorul stâng pe sceptor și ținând în

București, 1998, p. 226-233; O. Iliescu, NAC, 19, 1990, p. 185-211; L. Munteanu, ArhMold 25, 2002, p. 253-270 și 26, 2003, p. 241-264.

³² Winkler, *op.cit.*, p. 173, nota 1, și p. 188-189.

³³ Informația se păstrează la F.X. Hene, *Beitraege zur dacischen Geschichte*, Sibiu, 1836; cf. Winkler, *op.cit.*, p. 188.

³⁴ Șt. Zamosius, *Analecta lapidum vetustarum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Padova, 1593, p. 101-102; cf. I.I. Russu, ActaMN 3, 1966, p. 439-440.

³⁵ F. Neumann, *Populorum et regum numi veteres inedite*, Viena, 1783, p. 128; J. Eckhel, *Doctrina numorum veterum*, 1, Viena, 1792, p. 90 și 2, 1796, p. 20-24; H. Cohen, *Description générale des monnaies de la République Romaine*, Paris-Londra, 1857, p. 174, nota 1; Th. Mommsen, *Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin, 1860, p. 693; E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la République Romaine*, Paris-Londra, 2, 1866, p. 114; H. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, Londra, 2, 1910, p. 474, nota 1; B. Head, *Historia Numorum*², Oxford, 1911, p. 289.

³⁶ V. supra nota 1; L. Morawiecki, WN 31, 1987, 1-2, p. 52-59; M. Chiriac, BSNR 90-91 (1996-1997), 2002, p. 247-251; Carmen Maria Petolescu, *Comoara regelui Koson, în 130 ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 84-93; M. Dima, D. Ilie, în Simpozion Chișinău 2004, p. 35-65.

³⁷ Sydenham, 1906, anul 60 a.Chr.; Crawford, 433/1, anul 54 a.Chr.; cf. și Grueber, *op.cit.*, *loc.cit.*

gheara dreaptă o cunună. Imaginea aceasta este preluată după reversul unui denar emis în anul 73 a.Chr., cu numele magistratului Pomponius Rufus³⁸.

Dacă în privința iconografiei există puncte de vedere comune, nu același lucru se poate spune despre originea și locul de emisie a kosonilor. În jurul acestei probleme au avut și au loc și în prezent discuții, cu puncte de vedere destul de diferite. Inițial s-a considerat, luându-se ca punct de plecare legenda Koson, că monedele în discuție ar fi fost emise în Cosa sau Cosea din Etruria³⁹, în insula Cos⁴⁰ sau chiar în orașul grecesc Olbia, de către un dinast scit⁴¹. De asemenea, același tip monetar avea să mai fie atribuit unui oraș cu numele de Kossa sau pus în legătură cu un munte din Bithinia (Asia Mică) și cu Kossea, o urbe în Tracia sau regiune în Persia⁴².

Opinia care avea să stârnească un prim interes deosebit, fiind susținută de o serie de mari specialiști și istorici, constă în punerea kosonilor în legătură cu prezența lui Brutus în Tracia, după asasinarea lui Caesar. Potrivit relatărilor lui Appian⁴³, Brutus ar fi intrat în posesia marelui tezaur al regelui trac Sadala II, pe care avea să-l transforme în monede, pentru plata mercenarilor. Pentru a explica prezența kosonilor exclusiv în Transilvania, V. Pârvan, care se raliase unei astfel de păreri, considera că Brutus ar fi plătit cu aceste monede pe luptătorii daci⁴⁴. Admițând ca verosimilă relatarea lui Appian, nu avem nici-o dovadă că tezaurul dinastului trac ar fi fost monetizat, pe de o parte, iar pe de alta, se poate afirma cu certitudine că în armata lui Brutus n-a ajuns nici-un contingent de daci.

O altă opinie, care continuă și în prezent să aibă unii adepți, este cea emisă de Max Bahrfeldt, potrivit căreia monedele în discuție sunt atribuite regelui geto-dac Cotiso⁴⁵. Argumentele numismatului german aveau în vedere, pe de o parte, concentrarea în Transilvania a descoperirilor de kosoni, iar pe de alta, identitatea numelui Coson cu Cotiso, după cum ar reieși din unele manuscrise ale lui Suetonius⁴⁶. Ceva mai târziu, C. Daicoviciu considera că legenda Koson de pe monede ar reda

³⁸ Sydenham, 793, anul 71 a.Chr.; Crawford, 398/1, anul 73 a.Chr.

³⁹ J. Eckhel, *Catalog Mus. Caes.*, I, 1779, p. 14; Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 323.

⁴⁰ Zamosius, *op.cit.*, *loc cit.*; B. M. Kendresi, *A Kozón és Lysimach aranyakrol*, Cluj, 1812, p. 61-62; Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 324.

⁴¹ Head, *op.cit.*, p. 271 și 289; RE XI, 2, 1499; A. Alföldi, *Archivum Europae Centro-Orientalis* 7, 1942, 1-2, p. 19.

⁴² Discuția și bibliografia la Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 361-365; cf. și N.P. Rozanova, *KSMoskva* 66, 1956, p. 118-122.

⁴³ Appian, *Bellum civile*, IV, 75.

⁴⁴ J. Eckhel, *Doctrina numorum veterum* 6, Viena, 1796, p. 23, renunță la vechea opinie și admite o legătură a acestora cu prezența lui Brutus în Tracia; problema este reluată de Mommsen, *op.cit.*, p. 693; idem, *Histoire de la monnaie romaine* III, 1873, p. 283-284; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 84, nota 1.

⁴⁵ Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 366-367; L. Ruzicka, *BSNR* 17, 1922, p. 40-43; vezi și J. Neigebaur, *Dacien...*, Brașov, 1851.

⁴⁶ Suetonius, *De vita Caesarum*, LXIII, 4; comentariu la Bahrfeldt, *op.cit.*, p. 367-368; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 106/9; teza Coson-Cotiso și la D. Spânu, *Argesis* 13, 2004, p. 80.

numele unui rege get de la sud de Carpați, emisiunile respective fiind aduse în capitala dacică Sarmizegetusa de unul dintre regii daci din sud-vestul Transilvaniei, „fie ca pradă, fie ca moștenire firească”⁴⁷.

Nu demult, problema kosonilor a fost reluată într-un amplu articol, publicat în două părți în *Arheologia Moldovei*⁴⁸. Nu faptul că se repune în discuție o astfel de temă ar putea reprezenta ceva neobișnuit. Dimpotrivă, oricând, dar nu oricum, o asemenea preocupare de cercetare este bine venită, mai ales atunci când persistă încă multe semne de întrebare. Din păcate, articolul cu pricina poartă amprentă de amatorism. Pe scurt, autorul, L. Munteanu, ajunge la concluzia că monedele de tip Koson ar fi fost emise în mediul elen, respectiv în unul din atelierele orașelor grecești din zona de vest sau de nord a Mării Negre⁴⁹. În susținerea unei teze de acest fel, autorul amintit se sprijină, deloc convingător și forțat, pe o pretinsă analogie a monogramei de pe kosoni cu cele de pe monedele grecești pontice, de la Histria în mod special, precum și pe prezența acvilei pe unele emisiuni grecești vest-pontice. Descoperirile în comun de kosoni și stateri de tip Lysimach ar reprezenta, în aceeași viziune, un alt argument în sprijinul originii grecești a acestui tip monetar.

În dorința de a convinge cu tot dinadinsul că această teză are un suport documentar solid, autorul săvârșește grave erori și confuzii și dovedește lipsă de cunoaștere a realităților numismatice și istorice ale regiunii de vest a Mării Negre. Printre altele, trebuie precizat că denumirea de pseudo-lysimachei nu se acordă tuturor staterilor de tip Lysimach, ci numai celor emiși în perioada Uniunii pontice a lui Mithridates VI Eupator. Seria mai veche, clar distinctă de pseudo-lysimachei, se încheie cândva spre finele secolului al III-lea a.Chr.⁵⁰ În ceea ce privește monedele Histriei cu efigia lui Apollon, de tipul celor din tezaurul de la Fedești, există suficiente argumente în favoarea datării lor în a doua jumătate a secolului al IV-lea a.Chr. Tipul de avers al acestora nu este cătuși de puțin străin de influența monedelor lui Filip II, cu precădere a celor de bronz, care s-au descoperit în număr semnificativ de mare la Histria⁵¹.

De fapt, teza originii vest-pontice și pledoaria pentru legătura directă dintre kosoni și lysimachei se regăsesc aproape întocmai și la O. Iliescu, opinii expuse într-un articol publicat în 1990⁵² și reluate recent într-o comunicare prezentată în decembrie 2006 la Societatea Numismatică Română. Autorul pornește de la o premiză greșită și săvârșește aceleași greșeli de ordin numismatic și istoric. Potrivit

⁴⁷ C. Daicoviciu în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 270, 280; cf. și H. Daicoviciu, *loc.cit.*; idem, *ActaMN* 2, 1965, p. 107-110.

⁴⁸ Munteanu, *op.cit.*, p. 253-257 și 26, 2003, p. 241-264.

⁴⁹ Idem, *ArhMold* 26, 2003, p. 252.

⁵⁰ Pick, p. 105-107, nr. 255-256 și Pick-Regling, p. 605-607, nr. 2471-2486; Gh. Poenaru Bordea, *Dacia N.S.* 19, 1974, p. 123-125, cu întreaga bibliografie a problemei; cf. și C. Preda, E. Petac, *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine*, Wetteren, 2006.

⁵¹ Preda, în *Histria III*, p. 51-53 și 130-146.

⁵² *NAC* 19, 1990, p. 185-211.

opinieii sale, pseudo-lysimacheii au pătruns în mari cantități în Dacia, încât Coson, același cu Cotiso, după părerea sa, ar fi fost familiarizat cu astfel de emisiuni monetare. În plus, același rege geto-dac ar fi fost în relații cu orașele vest-pontice, în virtutea unei mai vechi tradiții. Astfel s-ar explica greutatea de stateri a kosonilor și scrierea cu caractere grecești, în ciuda iconografiei romane a acestora.

Ideea originii pontice a kosonilor poate fi calificată, fără rezerve, ca fiind fantezistă. Din punct de vedere istoric, se știe că spre finele secolului al II-lea și în primele trei decenii ale secolului I a.Chr., orașele de pe litoralul de vest al Mării Negre făceau parte din Uniunea pontică a lui Mithridates VI, regele Pontului. Din anul 71 a.Chr., în urma războiului cu romanii, coloniile vest-pontice intră sub dominația Romei, până către 62 a.Chr. Între anii 55-50, regele Burebista le include în noua sa formațiune politică, ele păstrând acest statut până la dispariția regelui geto-dac, la o dată încă greu de stabilit, dar care se situează în mod sigur după anul 48 a.Chr. Înainte de anul 27 a.Chr., când romanii cuceresc definitiv orașele respective, împreună cu întreg teritoriul dintre Dunăre și Mare, stăpâni ai Dobrogei erau trei basilei geți, Roles, Dapix și Zyraxes⁵³. Reamintim aceste date, bine cunoscute, pentru a demonstra că în condițiile arătate era cu totul exclus ca orașele din Pontul Stâng, aflate aproape permanent sub o stăpânire străină, pe parcursul întregului secol I a.Chr., să mai fi avut vreo posibilitate oarecare sau necesitatea de a stabili relații cu un dinast dac, aflat la o foarte mare distanță de această zonă.

Din punct de vedere numismatic situația nu este câtuși de puțin așa de limpede cum se încearcă a ni se prezenta. Potrivit celor stabilite de specialiști, pseudo-lysimacheii încetează de a mai fi emiși după anul 71 a.Chr., odată cu destrămarea Uniunii pontice a lui Mithridates⁵⁴. Despre o pătrundere a lor în Dacia, în nici un caz, nu poate fi vorba. În afara prezenței lor în tezaurul de la Mărășești⁵⁵ și eventual a unor descoperiri izolate la Dunărea de Jos, nu dispunem de dovezi certe care să ateste o circulație a acestor monede în afara spațiului isto-pontic. În același timp, trebuie avut în vedere și faptul că între data încetării emiterii de pseudo-lysimachei și anii de domnie ai regelui Coson-Cotiso (circa 31-29) se interpune o perioadă de timp de circa patru decenii, încât este imposibil de admis vreo legătură oarecare între basileul geto-dac și monedele respective. Totodată, mai trebuie luată în calcul și împrejurarea că, în aceeași vreme, orașele vest-pontice erau, după cum am arătat mai sus, într-o stare politico-economică precară, ce nu le mai permitea să desfășoare nici cel puțin o activitate proprie normală, atelierele reușind să emită doar monede de bronz în cantități reduse și în mod sporadic. Este posibil ca în unele dintre acestea activitatea monetară să fi încetat încă din vremea lui Burebista. La toate acestea mai putem invoca și alte argumente, care contravin

⁵³ D.M. Pippidi, în DID I, p. 219-324.

⁵⁴ Vezi nota 20.

⁵⁵ Poenaru Bordea, *loc.cit.*; D. Spânu, *Argesis* 13, 2004, p. 81-83, face aceeași eroare cu privire la o pretinsă circulație a staterilor de tip Lysimach în Transilvania, afirmație contrazisă de realitățile istorice și arheologico-numismatice; monedele celtice de la Tămădău Mare, Geoagiu de Sus și Nou Săsesc sunt de argint și nu de aur.

ideii originii pontice a kosonilor. Aceleași orașe grecești, în ciuda prezenței romane în această regiune, n-au adoptat pentru monetăria proprie și nici n-au emis în atelierele lor tipuri de denari republicani. Prin urmare, emiterea de kosoni cu iconografie romană în vreunul din aceste orașe apare mai mult decât improbabilă. În cazul în care aceste orașe au emis monede în numele unor dinastii locale, monedele respective au purtat întotdeauna amprenta grecească. Am putea da ca exemplu în această privință monedele regilor sciți din Dobrogea, care au iconografia și legendele redactate exclusiv în manieră grecească. Greutatea kosonilor, similară staterilor greco-macedoneni, se explică prin adaptarea ei la cea a staterilor de tip Lysimach, din seria veche, contrafăcuți în Transilvania în Evul Mediu, cu care apar împreună în tezaure.

Pentru a putea explica prezența exclusivă a kosonilor în zona intracarpatică, autorii citați consideră că aceștia reprezintă stipendii plătite de unul din orașele pontice regelui geto-dac Koson, nume înscris pe monede, pentru protecție politică, invocându-se tradiția mai veche cu Zalmodegikos și Rhemaxos. După cum am specificat mai sus, asemenea raporturi nu mai erau posibile în secolul I a.Chr., coloniile grecești de la Marea Neagră fiind în imposibilitatea de a mai stabili astfel de relații directe economice și cu atât mai puțin politice. O a doua cale pe care aceleași monede ar fi ajuns în teritoriul transilvănean, preconizată de autorul ieșean, ar fi aceea a prăzii capturate de Burebista în timpul campaniei sale pontice prin anii 55-50 a.Chr.⁵⁶ Unei astfel de opinii i se opun însă, printre altele, și datele de ordin cronologic. În același timp nu trebuie trecut cu vederea faptul, bine stabilit, că între zona pontică și cea intracarpatică n-au existat niciodată relații de ordin politic și nici economic.

Din informațiile de care dispunem, kosonii ar urma să fie datați cel mai devreme în timpul refugiului lui Brutus în Balcani, după asasinarea lui Caesar în anul 44 a.Chr. Cei mai mulți dintre specialiștii implicați în această dispută îi plasează prin anii 31-29 a.Chr. În același timp nu trebuie uitat că Dacia devenise un regat unic, cu un singur conducător. Ar fi mai mult decât imposibil să admitem că în Dacia acestor vremuri se mai afla un dinast în inima regatului dac, care să posede atâta autoritate încât să se impună în relațiile cu orașele din Pontul Stâng, peste capul lui Burebista. Acceptând o asemenea interpretare, ar urma să admitem că edilii unui anumit oraș grecesc au păstrat timp de două decenii monedele de tip koson pentru a le oferi, la pachet, lui Burebista, ca pradă de război. Credem că reiese limpede din cele expuse mai sus că nici cronologia și nici starea politică din Dacia și din zona vest-pontică, din perioada 71-27 a.Chr., nu pot da câștig de cauză unei astfel de opinii.

Ideea originii dacice a kosonilor avea să capete, în vremea din urmă, și alți adepți. Argumentele sunt fie de circumstanță, fie reiterează teze mai vechi sau nu au, pur și simplu, nici o doză de credibilitate. Se vorbește, de pildă, de o „pregnantă concentrare a kosonilor în zona Munților Orăștiei”⁵⁷ sau de ascunderea lor „în

⁵⁶ Munteanu, *ArhMold* 26, 2003, p. 264.

⁵⁷ Spănu, *op.cit.*, p. 80.

locuri neumblate, în vârful muntelui”⁵⁸. Aceste date sunt inexacte. În primul rând se știe acum destul de bine că la Grădiștea Muncelului nu s-a descoperit niciun tezaur, cum complet fals s-a susținut o bună bucată de vreme. În al doilea rând, din punct de vedere strict geografic, cele două mari tezaure din valea Streiului și din localitatea Târșea-Boșorod (jud. Hunedoara), ca și cele mai mici de la Cozma (jud. Mureș) și de la Axente Sever (jud. Sibiu), nu se leagă direct de zona Munților Orăștiei sau de vârful acestora. În mod paradoxal se apreciază, că, din perspectivă strict numismatică, personalitățile istorice ale lui Burebista sau Decebal sunt practic inexpressive, în timp ce Coson, același cu Cotiso, dobândește „o identitate și un primat de necontestat”⁵⁹. În același cadru al paradoxului poate fi inclusă și opinia potrivit căreia „kostonii ar fi fost emiși din rațiuni militare și de propagandă de un succesor al lui Burebista, pe nume Koson, în împrejurimile Sarmizegetusei”⁶⁰.

Întrucât este reluată ipoteza potrivit căreia Koson ar indica una și aceeași persoană cu regele Cotiso, ca și existența unui dinast dac, succesor al lui Burebista, suntem puși în situația de a repune în discuție problema rangului și originii lui Koson. Izvoarele antice contemporane lui Cotiso (Horațiu, *Ode*, III, 8, 17-18; Florus, *Epitome*, II, 28, 18) au înregistrat numai numele acestuia. Forma de Cosoni sau Cosini apare, în condiții destul de dubioase, cu un secol mai târziu, așa cum indicam mai sus (vezi nota 16), în unul din manuscrisele lui Suetonius. Este mai mult decât improbabil ca regele Cotiso să fi emis monede cu forma modificată a numelui său și nu cu cea consacrată. În plus, ar fi absolut imposibil de explicat în mod rațional absența totală a kostonilor în spațiul său de domnie, undeva în Banat-Oltenia, și concentrarea lor totală în sud-vestul Transilvaniei. În cazul în care numele de Koson ar desemna un alt rege geto-dac, ar fi mai mult decât dificil de a-i stabili locul lui de domnie. A-l localiza în teritoriul intracarpatic și a-l considera unul din urmașii lui Burebista este în afara realităților istorice din această parte a Daciei. Nucleul statal dacic constituit în Transilvania după dispariția lui Burebista era condus la această dată, ne informează sursele antice (Iordanes, *Getica*, 73-76), de Comosicus sau Coryllus, având reședința la Sarmizegetusa sau Costești. Prezența în același spațiu și la aceeași dată, a unui alt rege, urmaș al lui Burebista, care să aibă și capacitatea politică și economică să emită și monede cu numele său, contravine clar contextului istorico-politic dacic amintit. Este mai mult decât ciudat că sursele scrise antice au consemnat numele lui Burebista și ale urmașilor lui, fără a fi avut nici cea mai vagă cunoștință de „marea personalitate regală” a lui Koson. De fapt, nimeni nu poate ști cu certitudine cine se ascunde sub acest nume de Koson. Poate fi vorba într-adevăr de o personalitate istorică sau mai degrabă de un nume oarecare, cu rang sau semnificații diferite, determinate de epoca în care au fost emise monedele de tip Koson ?

În afara acestei probleme a identității lui Koson, nu trebuie uitat cătuși de puțin că în aceeași perioadă, cu precădere în zona centrului puterii dacice, se

⁵⁸ R. Ardevan, *Adevărata istorie a kostonilor dacici*, în Ziarul de Duminică, 4 mai 2007, p. 4.

⁵⁹ Spănu, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁶⁰ Dima, Ilie, *op. cit.*, p. 35-65.

emiteau denari de tip roman republican în număr extrem de mare. Apariția la un moment dat a unor emisiuni de aur de alt tip, cu legendă grecească, în cuprinsul unei arii dominate complet de arta argintului (monede și obiecte de podoabă), ar fi nu numai dificil de explicat, ci la fel de imposibil de admis. Trebuie, de asemenea, să nu se uite și faptul că în toată monetăria geto-dacică, mai veche și mai nouă, nu avem înscris nici un nume de rege geto-dac.

Originea dacică a kosonilor este reluată și de alte publicații de dată recentă, cu argumente la fel de irelevante. În una dintre acestea se afirmă că împrejurările descoperirii tezaurului de la Târșea sunt bine cunoscute și ca atare ele pledează pentru caracterul antic al kosonilor. Dacă noi suntem bine informați, tocmai că nu se poate vorbi de condiții sigure de descoperire a acestui tezaur. Oricum, este cert că el nu provine dintr-o așezare dacică și nici nu se cunoaște, din păcate, eventualul recipient în care fusese depozitat. În același cadru sunt invocate și rezultatele analizelor, care ar indica nu numai vechimea kosonilor, ci și proveniența balcanică a aurului⁶¹. De unde anume din Balcani și în ce împrejurări ar fi fost adus aurul în Transilvania am putea afla, eventual, numai din cunoștințele istorice ale celor care s-au ocupat cu analiza kosonilor. O asemenea interpretare ne arată, odată în plus, cât preț se poate pune pe rezultatul acestor analize. În unul dintre aceste articole de dată recentă se menționează, printre argumentele aduse în favoarea originii dacice a kosonilor, descoperirea în comun a acestor monede cu stateri de tip Lysimach. Aceștia din urmă ar fi, după opinia autorului „lysimachei, imitații, degradați, bătuți în cetățile pontice și găsiți în zona Munților Orăștiei”⁶².

Deși despre problema staterilor de tip Lysimach am vorbit mai sus, ținem totuși să precizăm că pseudo-lysimacheii nu sunt imitații degradate, ci emisiuni monetare autentice realizate după toate normele grecești. Astfel de monede n-au ajuns niciodată în zona Munților Orăștiei. Reamintim, de asemenea, că staterii de tip Lysimach descoperiți în tezaure comune cu kosoni sunt emisiuni medievale după primele serii de lysimachei. Flanul plat și folosirea mai multor ștanțe la emiterea kosonilor nu poate constitui o dovadă peremptorie a caracterului antic al acestora⁶³.

Publicarea lotului de monede de tip Koson din tezaurul de la Târșea, aflat în colecția Băncii Naționale a României, oferă prilej autorilor de a-și expune unele puncte de vedere ieșite oarecum din comun și fără acoperire științifică. Se vorbește, printre altele, de folosirea limbii grecești la curtea lui Burebista, de un mare număr de prizonieri luat de regele geto-dac din orașele vest-pontice, prin mijlocirea cărora se va propaga în mediul dacic limba și civilizația greacă, de încasarea unui tribut în aur și stabilirea de relații comerciale. Comentariile la astfel de inexactități sunt de prisos. În același cadru se afirmă că la Grădiștea Muncelului, respectiv la Sarmizegetuza Regia, staterii de tip Lysimach erau bine reprezentate⁶⁴. Din datele de care dispunem în prezent rezultă limpede că în capitala dacică nu s-au făcut astfel de descoperiri.

⁶¹ A. Vilcu, în A. Vilcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, *Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006, p. 10-11.

⁶² Ardevan, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁶³ *Ibidem*; aceeași idee și la Dima, Ilie, *loc.cit.*

⁶⁴ *Ibidem*.

Ne-am fi așteptat ca într-un număr așa de mare de articole și note dedicate în anii din urmă monedelor de tip Koson, pledând în favoarea vechimii originii dacice și pontice a acestora, să se fi luat și poziție clară și documentată cu privire la noua cronologie avansată de noi, potrivit căreia monedele respective urmează a fi datate în epoca medievală⁶⁵, și să nu asistăm doar la o simplă respingere a acesteia. De aceea, ne vedem puși în situația de a reaminti pe ce ne sprijinim în susținerea acestei cronologii târzii, adăugând acum și alte dovezi menite să contribuie la elucidarea acestei spinoase probleme.

Am arătat și cu alt prilej că monedele de tip Koson se prezintă ca o anomalie în numismatică. Ele nu se încadrează, sub o formă oarecare, nici în monetăria greco-romană și nici în cea celto-dacică. Este vorba de un hibrid, cu reprezentări a două reverse, preluate după denari romani republicani, și cu legendă și greutate din lumea greacă. Semnificația monogramei este departe de a fi descifrată. O asemenea îmbinare de elemente greco-romane, neobișnuită pentru antichitate, i-a pus pe specialiști, încă de la început, într-o reală dificultate, de aici izvorând atâtea opinii fantaziste. Atâta vreme cât aceste monede vor fi tratate în sfera numismaticii antice, un răspuns credibil nu va putea fi dat. Nici unul din argumentele aduse în sprijinul vechimii și originii dacice a kosonilor nu este în măsură să reziste criticilor de ordin arheologic, istoric și numismatic.

Până în prezent nu posedăm nici cea mai neînsemnată dovadă, în ciuda numeroaselor cercetări de teren și descoperiri întâmplătoare din România, că în ultimele două secole de dinaintea cuceririi romane, dacii ar fi utilizat în vreun fel aurul. Nu dispunem din această vreme de nici un obiect de aur. În schimb, se știe foarte bine că în secolele III-I a.Chr., geto-dacii au folosit din plin argintul, atât pentru emiterea de monede, cât și pentru obținerea de vase și bijuterii în număr extrem de mare și de variat. Este imposibil de admis că în rândul emisiunilor de tip roman (Tilișca) din Dacia ar fi putut fi inclus un tip monetar de aur, care făcea o totală discordanță, nu numai ca metal, ci și ca varietate monetară total insolită.

Concentrarea principalelor descoperiri de kosoni în apropierea Munților Orăștiei și a zonei Hunedoarei nu poate constitui un argument în favoarea originii lor geto-dacice. Afirmația potrivit căreia la Sarmizegetusa Regia s-ar fi descoperit, în anii 1803-1804, două tezaure de kosoni, după unii chiar trei⁶⁶, este pe deplin infirmată de consemnările, din aceeași vreme, cuprinse în rapoartele din Arhiva minieră a Tezaurariatului din Transilvania și de unele date din arhivele de la Budapesta. În aceste documente, locul de descoperire al respectivelor tezaure este indicat, la modul general, „prin părțile Munților Grădiștei și ale Godeanului”⁶⁷. În plus, se știe că în urma amplelor săpături arheologice din toate cetățile dacice, cu

⁶⁵ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 232-233; idem, *Ein neuer Vorschlag zur Chronologie der Koson Münzen*, în *Stephanos Nomismatikos, Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, p. 555-561; n-am afirmat că monedele de tip Koson sunt false, cum ne atribuie D. Spănu, ci le-am fixat o altă cronologie, ceea ce este cu totul altceva.

⁶⁶ Winkler, *op.cit.*, p. 191-192.

⁶⁷ S. Jakó, *ActaMN* 3, 1968, p. 103-119 și 8, 1971, p. 448-451.

precădere în cele de la Grădiștea Muncelului și Costești, nu s-a găsit, în mod sigur, nici o monedă de tip Koson.

Există documente scrise din secolul al XVI-lea din care rezultă limpede că în această vreme în Transilvania s-au emis monede de aur de tip Lysimach. Din aceleași surse scrise rezultă că denumirea de lysimachei se menține constant în perioada 1566-1759. În concluzie, se afirmă că monedele de tip Lysimach reprezintă emisiuni transilvănene, cu rol de monede etalon⁶⁸. Deosebit de interesant, desigur nu și întâmplător, în unele descoperiri de tezaure apar împreună stateri de tip Lysimach cu kosoni. Este cazul marelui tezaur din părțile apei Streiului, din anul 1543, ca și a celui de la Bretea Română (jud. Hunedoara), unde cele două tipuri monetare sunt semnalate la un loc⁶⁹.

În documente din secolele XVI-XVII se vorbește despre prezența în Transilvania a mai multor tipuri de imitații, cunoscute sub numele de „*bani păgâni*”, printre acestea aflându-se, pe lângă lysimachei și kosoni, și două monede de aur, având pe avers o efigie romană imperială din secolul al III-lea și legenda IMP.SPONSIANI, iar reversul după un denar roman republican. Monedele respective ar fi fost descoperite în 1713⁷⁰. Pe astfel de informații se sprijinea publicația Hetlip (iulie 1853), atunci când atrăgea atenția colecționarilor de antichități să nu achiziționeze monede de aur de tip Lysimach și kosoni, deoarece sunt contrafaceri ulterioare epocii antice⁷¹.

În afara acestor documente de arhivă au fost publicate recent două vase de cult, din argint, din epoca Renașterii, pe pereții cărora au fost încastrate diferite monede. Unul dintre aceste vase se află la Muzeul Național din Budapesta. Pe fața exterioară a acestuia sunt încastrate aversul și reversul unei monede de tip Koson, copii de argint. Vasul în cauză este precis datat în perioada Renașterii⁷². Al doilea vas, care este un potir, tot de argint, se află la Catedrala romano-catolică de la Nitra. Cunoscuta numismată Eva Kolníková consideră că este vorba de un vas din secolul al XVI-lea, operă a argintarilor transilvăneni, pe care sunt încastrate 18 monede de aur romane și bizantine, precum și o piesă de tip Koson. Din aceeași sursă aflăm că în inventarul amintitei catedrale, întocmit în 1896, se face precizarea că moneda de tip Koson este o emisiune din secolul al XV-lea. În concluzie, specialistă slovacă admite, fără înconjur, că monedele de tip Koson aparțin epocii Renașterii, raliindu-se astfel punctului nostru de vedere⁷³.

Reamintim că principalele descoperiri de kosoni se află în părțile ținutului hunedorean, ceea ce corespunde, în mare măsură, teritoriului Țării Hațegului.

⁶⁸ T.A. Horváth, NK 61-62, 1961-1962, p. 54-56; Iliescu, StCl, 10, 1968, p. 87-92; Ascanio Centorio vorbește de un număr mare de monede de aur de tip Lysimach în Transilvania în sec. XVI, în Ferrari, *Comentarii della guera di Transilvania*, 1566; cf. și Winkler, *op.cit.*, p. 189-190.

⁶⁹ Ruzicka, *op. cit.*, cu bibliografia; B. Mitrea, ED 10, 1945, p. 126.

⁷⁰ Eckel, *op. cit.*; alte 3 exemplare s-ar afla la Cabinetul numismatic german; Cohen, *op. cit.*, 5, p. 184; cf. și C. Preda, *Ein neuer Vorschlag...*, p. 561, nota 40.

⁷¹ P. Gylai, ActaMN 6, 1969, p. 553-556; NK, 63-64, 1963-1964, p. 70-71.

⁷² Biróné Sey, K. Nemeth, *Pogány pénzes edények*, Budapesta, 1990, p. 69-70, 81.

⁷³ Eva Kolníková, Numismatika (Bratislava) 18, 2003, p. 1-5.

Cercetările arheologice și etnografice întreprinse în această regiune au demonstrat că aici exploatarea și prelucrarea aurului se practicau încă din secolul al XIV-lea. Astfel, ne-am putea gândi la eventualitatea că monedele în discuție au putut fi opera uneia din marile familii de cnezi-nobili din Comitatele de la Densuș, Strei sau Silivaș, acolo unde s-au ridicat cele mai însemnate monumente ale aceleiași perioade istorice din ținutul amintit, fie ele cetăți, fie construcții de caracter religios⁷⁴.

În virtutea argumentației noastre, din care fac parte: analiza numismatică, rezultatele cercetărilor arheologice, prezența vaselor de cult medievale cu incrustații de kosoni și numeroasele informații de arhivă, se poate afirma că monedele de tip Koson nu sunt o creație a antichității. Cu alte cuvinte, dispunem de suficiente argumente, care ne dau dreptul să considerăm că acestea sunt, de fapt, emisiuni monetare transilvănene, poate chiar ale Țării Hațegului, de la finele secolului al XV-lea sau chiar începutul secolului al XVI-lea, oricum înainte de 1520, anul în care Erasmus din Rotterdam semnaleză pentru prima dată existența kosonilor. Cel puțin în parte, kosonii sunt contemporani cu staterii de tip Lysimach din Transilvania, de tipul celor din seria veche, ambele categorii numismatice înscriindu-se în marele curent cultural-artistic și științific al Renașterii, care ajunsese să se extindă și în Transilvania acelor vremuri.

NOCH EIMAL ÜBER DIE ΚΟΣΩΝ-ΜΥΝΖΕΝ

ZUSAMMENFASSUNG

In Letzter Zeit wurden neue Studien über die Koson-Münzen publiziert. Alle benutzen die alten Theorien, mit denselben damaligen Beweisen, dass diese Münzen antike, beziehungsweise dakische Prägungen sind und die Legende Koson wiedergibt den Namen eines geto-dakischen Königs. Der wichtigste und fast einzige Grund für die Unterstützung dieser Meinung ist die Konzentration der Münzfunde in der Gegend der Orăștie - Gebirge, wo viele dakische Festungen liegen. Unter diesen Meinungen gibt es auch eine merkwürdige These, dass die Koson-Münzen in einer griechischen Stadt von der West-Küste des Schwarzen Meeres geprägt wurden.

Der Verfasser betrachtet, dass für den antiken Ursprung dieser Münzen keine richtige Beweise existieren. Bis jetzt wurde keine Koson-Münze in den dakischen Siedlungen gefunden. Von der archäologischen Forschungen geht hervor, dass die Daker kein Gold benutzt haben. Man findet aber, in der dakischen Kultur, eine Menge von silbernen Münzen, Schmucksachen und Gefäßen und keinen Gegenstand aus Gold.

In der Archiv-Literatur der 16-19 Jh. spricht man häufig von den Lysimach-Münzen, die eine Rolle von Etalon – Prägungen in dieser Zeit in Siebenbürgen

⁷⁴ R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.

gespielt haben. Solche Münzen wurden in einigen Münzschatzen zusammen mit den Koson-Prägungen gefunden. Außerdem, in National-museum in Budapest und in der katholischen Kathedrale von Nitra findet man zwei silberne Gefäße aus der Renaissance Zeit auf deren Wänden einige Koson-Münzen angebracht wurden. Aus diesen Gründen, hat der Verfasser die Koson-Münzen am Ende des 15.Jh. oder anfangs 16 Jh. datiert.

